

Tehervonatok néma tájakon

József Attila egy önmagát tényekben állító verséről

Absztrakt. Nemes Nagy Ágnes *József Attila pillanata* című írásában a költő *Tehervonatok tolatnak...* kezdetű versére hívja fel az olvasók figyelmét. A vers nem a legismertebb József Attila alkotás, viszont olyan versek alkotói időszakához köthető, mint a *Külvárosi éj* vagy a *Téli éjszaka*. Írásom célja tehát a nagy versek holdudvarában keletkezett költemény pozicionálása a költői életműben, egyúttal pedig a vers poétikai stratégiáinak feltárása.

Nemes Nagy Ágnes *József Attila pillanata* című írásában a költő *Tehervonatok tolatnak...* kezdetű versére hívja fel az olvasók figyelmét, hiszen a vers (Nemes Nagy szavaival): „nem a híres, nagy, könyv nélkül tudott versek egyike. [...] mégis olyan, mintha könyv nélkül tudnánk. Valóságos antológia ez a kicsi vers József Attila műveiből, valamint, nem utolsósorban, az utána következő magyar költészetből is. Színültig van motívumaival, szavatolt szavaival meg azzal, amit mi tanultunk tőle.”¹ Valóban, a bizonytalan keltezésű szöveg nem tarozik a legismertebb alkotások közé, és tulajdonképpen az sem eldöntött, hogy töredékként vagy önálló versként kezeljük sorait.² A költői életmű kontextusában Beney Zsuzsa az *Eszmélettel* való rokonságára mutat rá;³ hasonlóképpen érvel Pór Péter⁴ is, aki az *Eszmélet* motívumrendjét vizsgálva említi a verset, hiszen az *Eszméletet* szervező ellentétes motívumpárok közül a halál és az élet, az én és a világ, a szabadság és a rabság ellentétei közül több felsejlik a *Tehervonatok tolatnak...* soraiban is. Szabolcsi Miklós a verset

1 NEMES NAGY ÁGNES, *József Attila pillanata* = Uő, *Az élők mértana. Prózaírók I.*, Budapest: Osiris Kiadó, 2004, 413.

2 Stoll Béla a kritikai kiadás jegyzetében azt is felveti a vers kézírata alapján – mivel az első versszak a lap tetején kezdődik – hogy a vers elejét tartalmazó lap, vagy lapok elveszthettek. Ha ez így volt, akkor a vers hasonlóan monumentális tabló lehetett, mint a *Külvárosi éj* vagy a *Téli éjszaka*. Az utolsó szakasz külön lapon található (ezen pedig nincsen jelezve összetartozása a vers előző soraival), emiatt a vers első kiadója, Németh Andor ezt a töredékek között közölte, az alkotás többi részét pedig a versek között, *Vázlat a Külvárosi éjhez* címen. A kézirat előkerülése után javították a hibát, a nagyközönségnek szánt kötetek azonban mégis gyakran az első kiadás hiányos, hibás kiadását követik. Így fordulhatott elő, hogy az utolsó szakaszt olyan kitérő elemzések nem vették figyelembe, mint például Nemes Nagy Ágnesé, Tamás Attilaé vagy Beney Zsuzsáé. (Vö. JÓZSEF ATTILA *összes versei. Kritikai kiadás. 3. kötet. Rögtönzések, tréfák, személyes érdekű apróságok. Jegyzetek.* Közéteszi: STOLL Béla, Budapest: Balassi Kiadó, 2005, 190.)

3 BENEY ZSUZSA, *József Attila tanulmányok*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989, 189.

4 PÓR PÉTER, *Az Eszmélet verstípusa*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1975, 78. évf., 73–83.

a *Külvárosi éj* közvetlen folytatásaként, valamint a *Téli éjszaka* előzményeként pozicionálja.⁵

A *Téli éjszaka* és a *Tehervonatok...* keletkezése nagyjából ugyanakkorra tehető, mindkettő 1932 végén vagy 1933 elején, hasonló ars poetica mentén született. Úgy vélem azonban, hogy a *Tehervonatok tolatnak...* nem csupán előzményként kezelhető, mely költői tollgyakorlat lett volna a *Téli éjszaka* nagyobb lélegzetű soraira. Önálló – bár cím nélküli – alkotásként is tárgyalható a vers, a *Téli éjszaka* szakaszaihoz a motivikus azonosságokon túl pedig akár rész-egész viszonyban is kapcsolódhat, hiszen az előbbiben benne foglaltatik egy „külön kis téli éj”, a tehervonatok mikrokozmosza, mely – Nemes Nagy Ágnes érvelésével összhangban – megéri az értelmezést.⁶

Téli éjszaka. Benne,
mint külön kis téli éj,
egy tehervonat a síkságra ér.
Füstjében, tengve
egy ölnyi végtelenbe,
keringenek, kihúnynak csillagok.

A teherkocsik fagyos tetején,
mint kis egérke, surran át a fény,
a téli éjszaka fénye. (370.)⁷

90

A tanulmány címében szereplő terminus, az önmagukat tényekben állító versek, József Attila egyik korai, 1926-os Gáspár Endrének⁸ írott leveléből származik. A költő egy népdalt idéz ezzel kapcsolatban: „Nagykállóban egy torony van – Közepében egy óra van – Köröskörül aranycsipke – Rászállott egy bús gerlicze. – Hát itt a népköltő egy bötút sem mond arról, hogy fáj a szive [...] ez a vers csupán tényekben állítja magát, pedig költője biztos hogy nem ismerte a konstruktivizmust. De ismerte a konstruktivitást.”⁹ Ebben az évben fordul szembe a költő reflektáltan a romantikus gondolkodási módokkal, technikákkal. A külső világ lehető legpontosabb és legplasztikusabb leírása válik alkalmassá ebben a költői megformálási módban arra, hogy valamilyen lényegileg bensőt mondjon ki. A külvilág rendje, struktúrája és kapcsolódási pontjai nyújtának fogódzót a szubjektum számára ahhoz, hogy sikeresen kimondja és megképezze önmagát. Ahogy a népdalban, úgy ebben a felfogásban sem kérdőjeleződik meg a folyamat lehetségesége, nem bomlik fel a rend, nem feslik fel a törvény szövedéke.

5 SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár. József Attila élete és pályája*, Budapest: Kossuth Kiadó, 2005, 487.

6 A teljes vers megtalálható az 1. számú mellékletben.

7 A versidézetek után szereplő zárójeles oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak a továbbiakban: JÓZSEF ATTILA *összes versei*. Sajtó alá rendezte: STOLL Béla, Budapest: Osiris Kiadó, 2006.

8 A költő ebben a levelében több ponton kapcsolódik Gáspár Endre 1924-ben megjelent *Kassák Lajos – az ember és munkája* című könyvéhez. Kettejük poétikaelméleti nézeteinek különbségeihez vö. BÓKAY Antal, *Lira és modernitás – József Attila én-poétikája*, Budapest: Gondolat, 2006, 221–222.

9 JÓZSEF ATTILA *levelezése*. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: STOLL Béla, Budapest: Osiris Kiadó, 2006, 127.

„[A]rra törekedtem, hogy minél tényszerűbben fejezzem ki az elmondandót, mégpedig a szimbólumi lehetőségek kizárásával, vagyis hogy az elmondott tény minden mellékgondolat kizárásával jelentse azt az érzést, ami által – a forma és a tartalom azonossága folytán – a mondanivaló is módosul annyival, hogy pontosabb, tehát mondanivalóbb lesz, azaz a vers léte szükségesebb s maga a vers veresebb” – írja a költő Gáspár Endrének.¹⁰ Érdemes kiemelni a kívánt munkamódszert: tehát le kell metszeni a felesleges hajtásokat, díszítéseket a versről, mert ezáltal valami lényegibb és esszenciálisabb közölhető. Arról, hogy milyen típusú metszésekre kell gondolni, eligazíthat minket az 1930-as híres-hírhedt Babits-kritika, ahol a költő Babits *Gondok kereplője* című versét metszegeti – finoman szólva.¹¹ József Attila két sorral rövidebb átiratot készített a versből, redukálta a jelzőket, a névelőket, a kötőszavakat, csak a megnevezéseket hagyta meg (összhangban a korábbi, minden mellékgondolat kizárása elvvel), feszesebb versstruktúrát hozva így létre. Hogy a költő elgondolásában ez a feszesség miként definiálódik, arról ismét a Gáspár Endrének küldött levélből kapható felvilágosítás: „Verset most már oly komolyan írok, mintha sortüzet vezényelnék az elítéltre, vagy autót vezetnék a tünnetők között. Ha kezembe veszem a tollat, tudom, hogy pontosan megoldandó matematikai egyenlet előtt állok s hogy ezt a vállalt, illetve szervezetem és a fene tudja milyen erők által diktált studiumot a legpontosabban kell megoldani.”¹² A matematikus-mérnök versbeszélő a *Téli éjszaka* utolsó soraiban határozott kontúrokat kap, maga is (megfigyelő) része a versvilágnak. A *Tehervonatok tolatnak...* soraiban a mérnök nem körvonalazódik teljesen, bár jelen van, megfigyel; a látottakat pedig – legyenek azok akár egy belső táj látomásos képei – matematikai pontossággal rögzíti.

A költemény első sora átfogó allegorikus képével megelőlegezi, és egyúttal szerkezetileg modellezi a verset megalkotó, mozgató stratégiákat. Azon az egyszerűnek tűnő megállapításon keresztül, miszerint „tehervonatok tolatnak”, egy egész értelmezési háló nyílik meg. A vonat a költő létértelmezésének egyik alapját képezi – gondoljunk csak a *Külvárosi éj*ben felhangzó vonatfüttyre – és mint ilyen az út, az életút, vagy akár az egész lét, a világ jelképe. Emellett érdemes megjegyezni, hogy a vasút kietlen tere éppúgy szorosan kötődik a társadalmi mondanivalóhoz, mely többször sajátja a vasút és külváros tematikáját használó alkotásoknak, mint a külvárosi bérházak málló vakolata, vagy az udvaron vaslábasban virító sárga fű.

A „Tehervonatok tolatnak” sor konstrukciójának csavarja, hogy nem általánosan a vonathoz (és egyúttal mint az élet jelképéhez) társított képzetet, az előre való haladást jeleníti meg, hiszen az első sorban ellentétes irányú mozgásról van szó. A hangsúly a tolatáson van, mely a nem a cél elérését segíti, hanem éppen az ellenkező irányba visz. Az értelmezést tovább árnyalja, hogy

10 *Uo.*, 127.

11 „A csupasz fák csucsa mint tük hegye bök be / az égi flanellba: / Az Isten a földet hóba és ködökbe / puhán becsavarta, / hogy óvja azt a pár maradék plántáját, / amit az ember nem / irtott ki még, s amik a bus tavaszt várják / szabadon vagy kertben.” József Attila átiratában: „Az Isten a földet puhán becsavarta / égi flanellba, / ráfonta, kötötte havát, ködét, / hogy óvja azt a pár maradék plántáját, / amit az ember / nem irtott ki még.” Vö. BÓKAY, *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája*, 231–243.

12 JÓZSEF ATTILA *levelezése*, 128.

a vonat szó többes számban van jelen, és így valamiféle univerzális visszafordulást tételez, mintha minden ellentétesen működne, visszafelé haladna, a néma, csendes tájon. A kezdő kép allegorikus nyitánya – majd a következő három szakasz általi kibontása – különleges időszerkezetet, jobban mondva álló, megfagyott időt eredményez. Lényegileg hasonlót, mint amelyről Paul de Man beszél az allegória időbeli strukturálódásával kapcsolatban *A temporalitás retorikája* című tanulmányában. De Man az allegóriát szembeállítva a szimbólummal megállapítja: „az allegória mindenekelőtt a saját eredetétől való eltávolodását jelöli, s lemondva az időbeli egybeesés nosztalgikus vágyáról, nyelvét eme időbeli különbség révén keletkező üres térben teremti meg.”¹³ Ebbe az „üres tér”-be íródnak a verssorok, ebben az üres, álló és idő nélküli térben képesek a harmadik strófa megtört kövei önnön árnyukon feküdni; és ebben az „üres tér”-ben szólal meg a lírai én a vers második felében. József Attila költészetében az idő, az idő elmúlásának problémája gyakran jelentős szerepet betöltő mozzanat. A *Tehervonatok...* fagyott ideje figyelhető meg a *Téli éjszaka* soraiban is – bár ebben az esetben nem tartósan a költemény végéig:

És mintha a szív örökről-örökre
állna, s valami más,
talán a táj lüktetne, nem az elmúlás. (370.)

A dermedt idő talán legplasztikusabb képével pedig a *Fagy* soraiban találkozhatunk:

92

Mögötte mennyi hallgatag
hideg kenyér és pléhdoboz,
megdermedt dolgok halmaza -
kirakat-üvege-idő. (345.)

Az első sorban a tehervonat tolató, megszokottal ellentétes mozgása a további szakaszok strukturálódási modelljeül szolgál, hiszen az ellentétek játéka és ritmusa (legyen szó vertikális vagy horizontális tájolásról, fényforrásokról, mozgásról vagy megtorpanásról) képezi a versépítkezés egyik alapját.

Tehervonatok tolatnak,
a méla csörömpölés
könnyü bilincseket rak
a néma tájra. (366.)

Az első strófa további sorai is az ellentétek mentén fűződnek fel, a csörömpölés és a némaság ellenpontozódik, a vonat tartozékkaként számon tartható bilincs pedig áthelyeződik az éjszakára. A vonaton összetartó, egymáshoz kapcsoló szerepe van, míg a táj esetében el- és lezáró módokat kap. Mielőtt továbblépnénk a második szakaszra mindenképpen meg kell állnunk egy első pillantásra lényegtelennek tűnő elemnél: a hiánynál, a csendnél a versben, az üres sornál a két versszak között. Ha szonett formában írta volna meg József

13 Paul DE MAN, *A temporalitás retorikája*, ford. Beck András = *Az irodalom elméletei*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs: Jelenkor Kiadó, 1996, 31.

Attila a verset, akkor is pillanatnyi megállásra készítette volna az olvasót; de ebben az esetben talán csak formai kényszernek éreznénk. Viszont a *Tehervonatok...* soraiiban, ahol nincsen semmilyen előzetes formai szabály, mely megszabná a vers felépítését, különös jelentőségre tesz szert a megszakítás helye. Tamás Attila¹⁴ elemzésében pontosan a versben uralkodó némaságra hívja fel a figyelmet, szerinte a technika – mely a csendet pontosan néhány, a vonat közelében jellemző zajjal teszi a versvilág alapjává – még érzékletesebbé teszi az egyébként uralkodó némaságot.

A második szakaszban az eddig visszafelé tartó mozgás kerül kontrasztba a hold által, mely megjelenésével hirtelen a távlat is változik. A hold száguldása nem fékezett (szemben a vonattal – hiszen a tolatás meglehetősen lassú, de legalábbis az előrehaladásnál lassabb művelet): „...oly könnyen száll a hold / mint a fölszabadult.” A fölszabadult jelző szintén ellentéteződik az előző versszak bilincseivel, így kötetlenség járul az éjszaka égitestéhez, szemben a földi táj bilincselte voltával.

A „Tehervonatok tolatnak” sor nem csupán az ellentétek mentén való építkezésre utal, de előrevetíti a versben megtalálható képalkotási technikákat is. Ugyan a teher jelző és a tehervonatok összetétel ebben a kontextusban még nem tekinthető antropomorfizációnak, de mindenképpen jelzi és előrevetíti azok későbbi megjelenését a versben. Hiszen ténylegesen léteznek tehervonatok, viszont értelmezéskor óhatatlanul felmerül az élet által az egyénre rótt teher képzete is. Fontos kiemelni: a verssorokhoz társított jelentésmegfeleltetések között – például, hogy tényleges tehervonatként, vagy az egyénre az élet során nehezedő teherként értelmezzük a költemény képeit – nincsen alá- vagy fölérendeltségi viszony, az egyes jelentések egyenrangúak; pontosan a kettő közötti eldönthetlenségben érhető tetten az antropomorfizáció működése.

A további elemzés előtt érdemes egy pillanatra kitérni arra, miként értelmezték az antropomorfizmusokat az elemzett versben, illetve József Attila más költeményeiben, melyek a jelen vershez hasonló költői megfontolások mentén születtek. Szabolcsi Miklós¹⁵ a „beszélő dolgok, a tárgyi világ” verseként hivatkozik a *Tehervonatok tolatnak...* soraira; Bókay Antal a *Téli éjszaka* elemzésében a dezantropomorfizáló technikákat emeli ki: „egyre erőteljesebben egy tisztán tárgyi mechanizmust, viszonyrendszert érvényesít, azaz mintegy matematikai (társadalomelméleti) képletbe írja át a korábban még érzelmi, antropomorf viszonyokat.”¹⁶ Ha a *Tehervonatok tolatnak...* sorait a *Téli éjszaka* párjaként, társverseként vizsgáljuk, úgy hasonló stratégiákat állapíthatunk meg az antropomorfizációk kapcsán, mint amilyenekre Bókay Antal felhívja a figyelmünket. Vagyis a külső tárgyi világ leképezésékor a lírai én használ antropomorfizmusokat, ám ezek a *Tehervonatok tolatnak...* esetében nem tűnnek el a vers zárlatára (a rak-tár előtt porosodó lámpa pislog az utolsó strófában: „Pislog élénken, holott / nagy halott / fény az ég.”) az első sor teher jelzőjének előrevetített antropomorfizációs technikája tehát kitart a vers utolsó szakaszáig.

A harmadik egységben még mindig a külvilágé a főszerep, a versbeszélő reflexiók nélkül rögzít. Az egymáson heverő kövek beleillenek a vasút melletti

14 TAMÁS Attila, *Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*, Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 151.

15 SZABOLCSI, *Kész a leltár*, 487.

16 BÓKAY Antal, *József Attila poétikái*, Budapest: Gondolat, 2004, 77.

tárgyi környezetbe, viszont az egész versszak tétje egy egyszerű helyzetkép illetve egy összetett létértelmezés között a megtört jelző beiktatásán keresztül dől el. Hiszen egy kő lehet széttört, megkarcolt, darabokra zúzott, építkezésre használt, lehet törmelékupac; de ezek a kövek megtörtek, azaz fáradtak, törődöttek. A jelzőben – az első sorban szereplő teher jelzőhöz hasonlóan – antropomorfizáló hatások figyelhetők meg; a külső tárgyi világba csempésződik így valamilyen emberi. Az önmaguk árnyékán fekvő kövek egyfajta lényegi önazonosságot hordoznak, hiszen még az árnyékuk sem válik el tőlük.

A megtört kövek
önnön árnyukon fekszenek,
csillognak
maguknak,
úgy a helyükön vannak,
mint még soha. (366.)

A megvilágítás pillanata válik itt fontossá, vagyis az, hogy a vers fényforrása, a hold pontosan a kövek síkjára merőlegesen helyezkedjen el, lehetővé téve az árnyék megszűnését. Így fagy egyszerre időtlenné és mozdulatlaná, a de Mani értelemben „üres tér”-ré a versvilág. Itt és ekkor képesek a dolgok csakis önmagukért és önmaguk gyönyörködtetésére lenni („csillognak / maguknak”), valamint megtalálni a rendeltetési helyüket („úgy a helyükön vannak / mint még soha”).

A megtört kövek metonimikus, egymás mellettségben alakuló rendje felidézhet egy későbbi rend-képet (melyben a dolgok nem rendeltetés-, inkább szükség-szerű helyükön találhatók a világ rendjében); felidéződnek az *Eszmélet* negyedik strófájának felhasogatott farönkjei:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra. (398.)

József Attila egy beszélgetésben Vágó Mártának elmagyarázta, milyen mozgatórugók mentén alakult a versszak: „... csak a képzelt és remélt jövőben vagy csak a képzeletében válik minőséggé a mennyiség. [...] Az élet fája, mondták azelőtt, és az élőfára gondoltak, de én azt mondom, hogy egy halom hasított fa, nem elő egység, minőségileg meghatározott valami, mint a növényi sejtek mennyiségeiből minőség: virág, bokor, valami, hanem csak mennyiségek, szorítja, nyomja, összefogja egyik dolog a másikat, s így mindegyik determinált: kölcsönhatások vannak, fejlődést csak remélünk, képzeljük, hogy teljesebb egységekké, kiválóbb új minőségekké válunk – nem igaz! A jelenben, a valóságban szétdarabolt mennyiségek vagyunk, és ha kívülről megmozgatják a halom fát, ha valaki elmegy mellette, meglöki, szétgurul, széthull!”¹⁷ Az *Eszmélet* idézett soraiban, illetve a szakasz költő általi értelmezésében fontos

17 VÁGÓ Márta, *József Attila*, Budapest: Noran, 2005, 250.

szereppel bír az időbeliség kérdése, illetve az idő összekapcsolása a világ rendjéről alkotott illúzióval. A jelenben a rend széthull („ami van, széthull darabokra” – ledöntik a farakást), a jövőben pedig csak ennek a rendnek az illúzióját alkothatjuk meg. Mindezzel ellentétben a *Tehervonatok...* soraiban lehetőségessé válik ez a rend, és talán nem elég magyarázat (bár kétségkívül nyomós érv), hogy egy évvel később a költői gondolkodás elveszti bizalmát a tárgyi konstrukciók bensőség kimondó erejében, ezért költészetében más utakat keres. A *Tehervonatok...* esetében pontosan azért válik lehetőségessé a harmadik szakasz megtört köveinek helyre kerülése, mert különleges időpillanatban, mondhatni egyetlen pillanatban érzékeljük őket, abban a szinte még jelennek sem nevezhető intervallumban, míg a tehervonat elhalad mellettük.

Az első három szakasz a kiragadott világdarab, a vasút környékének látóterét betöltő tárgyi viszonyokat ragadja meg, egymással oppozicionáló kapcsolódási logikán keresztül. Így az első és a második szakasz áll szemben egymással a mozgás irányát tekintve: tolatás hátrataratása és a száguldás előre vivő volta kerül szembe. Míg a harmadik strófa az előző kettőhöz képest kerül ellentétbe a maga statikusságával.¹⁸ Az ellentétek ritmusára fűződnek fel a strófák, a hátra – előre – ne mozdulj tánclépésszerű utasításai mentén.

A következő részben lecsukódik a kinti világot figyelő szem, de csak egy pillanatra, hogy az utolsó szakasz felismerésében ismét kinyíljon. A negyedik szakaszban az előző metonimikus építkezéshez képest szinekdoché válik uralkodóvá. A rész-egész viszony az óriás éjszaka (az élet egésze, összessége) és a súlyos éj (az a rész, amelyet az egyes egyén kihatítani képes magának, vagy a versben megjelenő konkrét éjszaka) kettősében jelenik meg. Mindez pedig a létel és annak minden negatívumával szembeni tehetetlenséggel párosul, hiszen mit is tehetne egy porszem a vasszilánkokkal szemben? Ebbe a strófába is átszűrődnek a vasút tárgykörnyezetében lévő világ elemei, hiszen az ott oly gyakori vasszilánkok képével operál a költő, még „csukott szemmel” is. Az éjszakához, a súlyos éjhez kapcsolódik az első sorokban a bilincsek által megidézett jelentéskör, a börtön képzete is, melynek óriás, éjszakai rácsait később, az *Eszmélet* soraiban a nyolcadik szakasz „Göncöljei” képezik.

Milyen óriás éjszaka
szilánkja ez a súlyos éj,
mely úgy hull le ránk,
mint a porra a vasszilánk? (366.)

A negyedik versszak külön szerkezeti egységet alkot az előző háromhoz képest, hiszen itt hangzik el az első kérdés a versben, mely a lírai én jelenlétére enged következtetni. A költői kérdés esetében elmondható, hogy olyan pozíciót hoz létre, mely eltér a líra kihallgatott monológ természetétől, és retorikai értelemben az aposztrofikussal határozható meg.¹⁹ „Paul de Man a dekonstrukciós lírafelfogás keretében vetette fel a gondolatot, hogy a késő modern vers igazából már nem a kihallgatott monológ helyzetében jön létre, hanem a megszólítás lingvisztikai terében.”²⁰ A következő szakaszban pedig nem csak kérdéssel, hanem megszólítással, felszólítással is találkozhatunk:

18 Vö. 2. melléklet – Az ellentétek kontrasztjára épülő versszerkezet

19 Vö. BÓKAY, József Attila *poétikái*, 93–94.

20 Uo., 94.

Napszülte vágy!
 Ha majd árnyat fogad az ágy,
 abban az egész éjben
 is ébren
 maradnál? (366.)

Jonathan Culler az aposztrophé egyik funkciójaként kiemeli, hogy képes a világgal való találkozást interszubbjektív viszonyként létrehozni, vagyis arról van szó, hogy a klasszikus én-te oppozícióban figyelmen kívül hagyjuk, hogy a „te” tulajdonképpen objektum. „[A]z aposztrophé vocativusa olyan eszköz, amelyet arra használ a költői hang, hogy egy tárggyal olyan viszonyt alakítson ki, amely segít megképeznie saját magát. Az objektum szubbjektumként van kezelve, én-ként...”²¹ József Attila nem csak a *Tehervonatok...* esetében használja az aposztrophét, elég csak a *Téli éjszaka* „Légy fegyelmezett!” sorára gondolni, de ide sorolható még a *Külvárosi éj* „Óh, éj!” felkiáltása is. A szakaszban elhangzó felszólítás („Napszülte vágy!”) tehát a lírai én belső problémáját, miszerint képes lesz-e vagy egyáltalán akar-e a nap, a fény megszüntével is élni, a vágy és az én kettősében jeleníti meg. Az előző szakasz rész-egész viszonya továbbgyűrűzik ide is, hiszen a vágy tulajdonképpen a lírai énhez köthető, az én része.

96

Az ellentétek logikájára való felfűzés ennél az egységnél sem marad el, hiszen az éj sötét, súlyos képei után hangzik a felkiáltás: „Napszülte vágy!” A naphoz az élet, a vitalitás képei kötődnek, ilyen módon az éjszakát, magát az elmúlást figyelő ember felkiáltását, és egyben megrettenését hordozhatja a haláltól. A nap pozitív jelenléte tulajdonképpen ebben az egyetlen keserű felkiáltásban ki is merül, az ellentétek mentén ismét a vers éjszakájához, a nap, de akár az egész élet végére utaló „ha majd árnyat fogad az ágy” sorhoz érkezünk. Így egy versszakon belül is ellentét fedezhető fel: a nap és az éjszaka mentén valamint azon a felcserélésen keresztül, amely az éjszaka és nem a vágy beteljesedését mutatja. „Ha majd árnyat fogad az ágy / abban az egész éjben / is ébren / maradnál?” A vágy beteljesedése marad a kérdés, melyre az utolsó szakasz próbál választ találni, és egyúttal válaszol a vágy milyenségének problémájára is, hiszen a vágyra rímelő ágy és a „te” felé irányuló megszólítás lehetséges értelmezésként hordozhat utalásokat a szerelmi vágyra is. Mindezek mellett a szakaszban megjelenik a költő jellegzetes magatartása, a virrasztás²² – vagy legalábbis a virrasztásra való felszólítás – hasonlóan a *Téli éjszaka* lírai énjének pozíciójához.

Nemes Nagy Ágnes értelmezésében csak eddig a szakaszig tárgyalja a verset, az itt elhangzó felkiáltás és megszólítás kulcsfontosságú kérdéspárjával együtt; mivel a legutolsó versszak korábbi kiadásokban, az írás születtekor nem volt ismert. Az elemzés az utolsó jelnek a kérdőjelet tekinti, nyitva hagyva és az olvasóra bízva a válaszadás lehetőségét. Viszont a teljes költeményben az utolsó szakasz végén nem a bizonytalanság kérdőjele, hanem a beletörődő bizonyosság pontja található.

Az utolsó strófa az előzőek (nem csupán tematikai, de módszer- és vers-építkezésszerű) összegzéseként – újabb szerkezeti metszéspontot hozva létre –

21 Jonathan CULLER, *Aposztrophé*, ford. Széles Csongor, Helikon, 2000/3, 376.

22 Vö. TAMÁS, *Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*, 190–191.

visszanyúl az első három szakasz külső tárgyvilágot megjelenítő technikáihoz, ugyanakkor a negyedik és ötödik szakasz lírai énje is teret kap. Ismét a vasúton, az állomáson vagyunk, külvárosi raktárépület a látkép:

A raktár
előtt poros lámpa ég.
Csak látszik, nem világít (367.)

A vers képi világában mindeddig természetes fényforrások voltak jelen, a hold, a nap (még ha hiányában is);²³ ebben a versszakban viszont mesterséges a fényforrás. A harmadik strófa megtört kövei esetében pontosan a fény tökéletes pozíciója, megfelelő szöge tette lehetővé a saját árnyékon való fekvést; ebben az esetben viszont, a mesterséges fényforrás nemhogy megfelelő szögben nincsen, de még világításában is korlátozott. Az ellentétek, a megválaszolhatatlanság érzékelhető itt is, hiszen a lámpa azért látszik egyáltalán, mert képes világítani, viszont a porréteg miatt képtelen világítani, csupán látítani van lehetősége.

A következő sorban egy pillanatra visszatér a lírai én: „ilyen az ész ha áhit”. Ezzel a mondattal pedig vers második szerkezeti egységének építkezési stratégiái jelennek meg. Az ész összekapcsolása a lámpával és a fénnel nem új keletű megoldás, viszont itt a világító és egyszerre megvilágítani képtelen lámpán keresztül a választ találni képtelen ész ábrázolódik, és mint ilyen képtelen felelni az előző sorok kérdésére („ébred maradnál?”), csupán tárgyi és érzelmentes leírással (a raktárban porosodó lámpával) képes érzékeltetni bármilyen válaszlételem lehetőségét. Vonatkozzon a vágy és az utána elhangzó kérdés akár szerelemre, tudásra, életre, halálra. Erre rímel az utolsó három sor képszerkezete:

Pislog élénken, holott
nagy halott
fény az ég. (367.)

A „nagy halott fény”-ként ábrázolt égbolt egyszerre hordozza a fényt mint tudást, életet, melegséget; illetve a fény hiányával definiált sötétséget mint halált. Hiába pislog, próbálkozik a lámpa, az égbolt hordozza a sötétséget, a halált, azaz a válasz – egyáltalán bármilyen válasz – megtalálásának lehetőségét.

Nemes Nagy Ágnes – az utolsó versszak nélkül – a vers utolsó kérdésére igennel válaszolna, tehát igen, ébred kellene maradni abban az óriás éjben. Vagy legalábbis megpróbálni, akarni megpróbálni. Feltehető a kérdés: vajon az utolsó versszak ismeretében is erre a következtetésre jutunk? Lehetséges. Hiszen mi másért pislogna olyan élénken az a lámpa, ha nem a próbálkozásért, a próbálkozás akarásáért, még akkor is, ha tudja, hogy hiábavaló.

Az utolsó előtti versszakot, a hit és a kétely „váltólázait” Nemes Nagy így vázolná:²⁴

23 Vö. 2. melléklet – Az ellentétek kontrasztjára épülő versszerkezet

24 NEMES NAGY, *József Attila pillanata*, 415.

!! ?? !! ?? !! ?? !! ?? ! ? ! ? ...

„Ébren maradnál? A válasz: igen! igen! igen! Hogy miért merem ezt feltételezni? Nem éppen hurrá-optimizmusból. Hanem azért, mert a versírás, az írás, a művészet maga a vitalitás. Nincs az az Istentől-embertől elrugaskodott keserűség, amely ne élni segítene, mihelyt művé, művészi objektummá rögződött.”²⁵ Ezzel összhangban idézhetők József Attila gondolatai, aki a *Szürkület* című töredékben hasonlóan vall a vers, a műalkotás életető szerepéről: „Még jó hogy vannak jambusok, és van mibe beléfogódnom.”²⁶

Mellékletek

1. [Tehervonatok tolatnak...]

Tehervonatok tolatnak,
a méla csörömpölés
könnyü bilincseket rak
a néma tájra.
Oly könnyen száll a hold,
mint a fölszabadult.

A megtört kövek
önnön árnyukon fekszenek,
csillognak
maguknak,
úgy a helyükön vannak,
mint még soha.

Milyen óriás éjszaka
szilánkja ez a sulyos éj,
mely úgy hull le ránk,
mint a porra a vasszilánk?

Napszülte vágy!
Ha majd árnyat fogad az ágy,
abban az egész éjben
is ébren
maradnál?

A raktár
előtt poros lámpa ég.
Csak látszik, nem világít,
ilyen az ész, ha áhít.
Pislog élénken, holott
nagy halott
fény az ég.

25 *Uo.*, 415.

26 JÓZSEF ATTILA *összes versei*. Sajtó alá rendezte: STOLL Béla, Budapest: Osiris Kiadó, 2006, 418.

2. Az ellentétek kontrasztjára épülő versszerkezet

Az egyes versszakok és az ellentétek ritmusa						
	1.	2.	3.	4.	5.	6.
fent-lent	lent	fent	lent	fent/lent	fent/lent	fent
mozgás (előre/hátra)	hátra	előre	statikus	lent	statikus	statikus
érzékek	látás, hallás	látás	látás (esetleg tapintás)	látás	látás	látás
fényforrások (természetes / mesterséges)	hold (term.)	hold (term.)	hold (term.)	hold (term.)	nap (hiányában van jelen) de term.	poros lámpa (mesterséges)

Irodalom

- BENEY Zsuzsa, *József Attila tanulmányok*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.
- BÓKAY Antal, *József Attila poétikái*, Budapest: Gondolat, 2004.
- BÓKAY Antal, *Lira és modernitás – József Attila én-poétikája*, Budapest: Gondolat, 2006.
- CULLER, Jonathan, *Aposztropohé*, ford. Széles Csongor, Helikon, 2000/3, 370–389.
- DE MAN, Paul, *A temporalitás retorikája*, ford. Beck András = *Az irodalom elméletei*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs: Jelenkor Kiadó, 1996, 5–60.
- JÓZSEF ATTILA *összes versei. Kritikai kiadás. 2. kötet. 1927-37.* közzéteszi: STOLL Béla, Budapest: Balassi Kiadó, 2005.
- JÓZSEF ATTILA *összes versei. Kritikai kiadás. 3. kötet. Rögtönzések, tréfák, személyes érdekű apróságok. Jegyzetek.* Közzéteszi: STOLL Béla, Budapest: Balassi Kiadó, 2005.
- JÓZSEF ATTILA *levelezése.* Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: STOLL Béla, Budapest: Osiris Kiadó, 2006.
- JÓZSEF ATTILA *összes versei.* Sajtó alá rendezte: STOLL Béla, Budapest: Osiris Kiadó, 2006.
- NEMES NAGY Ágnes, *József Attila pillanata = Uő, Az élők mértana. Prózai írások I.*, Budapest: Osiris Kiadó, 2004, 411–415.
- PÓR Péter, *Az Eszmélet verstípusa*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1975, 78. évf., 73–83.
- SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár. József Attila élete és pályája*, Budapest: Kossuth Kiadó, 2005.
- TAMÁS Attila, *Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*, Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998.
- VÁGÓ Márta, *József Attila*, Budapest: Noran, 2005.

Freight Trains in Silent Lands. About a Poem of Attila József which Claims Itself in Facts

In her essay, titled Attila József's Moment, Ágnes Nemes Nagy directs the attention of the reader to the poem that the author begins with the following thoughts: Freight trains are shunting "does not belong to those famous poems we know by heart [...] still it seems to be one that we actually know by heart. This little poem is like an anthology from the works of Attila József and from the succeeding Hungarian poetry as well. It is full to the brim with his motives and poetic patterns as well as with everything we have learned from him". It is obvious that this is not one of the most well-known poems of Attila József but it was written together with Night in the Outskirts and Winter Night. Consequently, I intend to place this poem, which was created in context of other great pieces, in his oeuvre. Besides this, I also want to discuss its poetic strategy. The theoretical framework of my paper is supported by theories of the lyrical genre in the field of deconstruction and by the theory of allegory from the writings of Paul de Man.

Keywords: Hungarian literature in the 20th century, poetry, deconstruction, allegory, Attila József

Tórizs Eszter
Pécsi Tudományegyetem
Irodalomtudományi Doktori Iskola
7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
torizs.eszter@gmail.com